

JOONA TAIPALE

Filosofiasta psykoanalyysiin

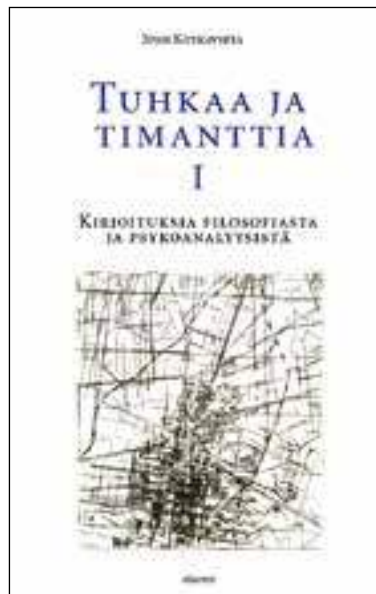
Jussi Kotkavirta, *Tuhkaa ja timanttia I. Kirjoituksia filosofiasta ja psykoanalyysistä*. Ntamo, Helsinki 2015. 244 s.

Monipuolisena filosofisena ajattelijana ja psykoanalyttikkona tunnetun Jussi Kotkavirran esseekokoelmassa muodostuu reitti filosofisesta ajattelusta psykoanalyttiseen. Teoksen voikin nähdä paitsi kokoelmana artikkeleita myös kehityskertomuksena, jonka kulussa ajattelu hiljalleen muuntuu (psykoanalyttisista teemoista kiinnostuneesta) filosofisesta ajattelutavasta psykoanalyttiseksi ajatteluksi, joka lopulta tarkastelee samoja teemoja uudesta näkökulmasta.

Tiedostamaton ja filosofia

Kotkavirta jäsentää muun muassa Theodor W. Adorno esimerkkinään, miten filosofit toistuvasti sivuavat ja myös hyödyntävät psykoanalyttisiä ajatuskulkuja. Adorno kirjoitti varhaisen tutkielmansa transsendentaalijattelun ja tiedostamattoman suhteesta, otti tämän jälkeen etäisyyttä psykoanalyysiin, mutta päätyi lopulta puolustamaan Freudin viettiteoriaa ja sovittamaan sitä omaan yhteiskuntakritiikkiinsä. Psykoanalyttinen terapia tähtää ihmisen vapauttamiseen neurooseista, ja Adornon hankala suhde psykoanalyysiin kiteytyykin hänen terapiakritiikkiinsä: Adorno katsoi, että psykoanalyysi palvelee pyrkimyksiä sopeuttaa yksilöt vallitsevaan järjestykseen.

Kotkavirta esittää, miten Adorno kuitenkin löytää psykoanalyysistä myös vapauttavan elementin ja päätyy ajattelemaan, että terapian tai filosofisen antropologian sijaan psykoanalyysi tulee ensisijaisesti ymmärtää ”eräänlaisena filosofisena ja yhteiskuntatieteellisenä teoriana ihmisen psyyken rakentumisesta väärässä [so. viettipyrkimyksiä tukehduttavassa] kulttuurissa sekä

tähän kuuluvista heikoista jotakin parempaa koskevista toiveista” (27). Freudin viettiteoriaan nojaten Adorno ajattelee, että pyrkimys vapauteen merkitsee sellaisen psyykkisen rakenteen tavoittelua, jossa ”tietoisin minän sekä tiedostamattoman yliminän kerrostumat eivät alistaisi viettipohjasta nousevia tiedostamattomia impulsseja vaan löytäisivät jonkinlaisen sovituksen näiden kanssa” (29).

Tiedostamattoman käsitettä pohiessaan Kotkavirta näyttää, miten järki- ja tietoisuuskeskeinen filosofia tavanomaisesti sulkee *a priori* pois ajatuksen mielensisällöistä, joita ei voida tietoisesti tavoittaa. Kun piilotajunta joko alistetaan tietoisuudelle tai jätetään kokonaan huomiotta, on vaarana tulla sokeaksi ihmisen elämismaailmalle, jossa emotiot ja affektit ovat järjen alaisuudessa vain hetkittäin.

Filosofiassa emotionaaliset konfliktit nähdään helposti poikkeustiloina, joissa järki ei syystä tai toisesta

ole onnistunut täyttämään tehtäväänsä. Järjellisen ja ei-henkilökohtaisen toimintaympäristön sijaan psykoanalyysi on kiinnostunut yksilön tosiasiallisesta ja tavalla tai toisella ”traagisesta” maailmasta (132, 151). Psykoanalyttisessa mallissa emotionaaliset konfliktit ovat osa ihmisenä olemista, enemmän sääntö kuin poikkeus: ”Järjen asema Freudin mallissa on huomattavasti rajatumpi kuin filosofien näkemyksissä. Kyky arvioida järkiperaisesti toiminnan perusteita on kypsään minään kuuluva kehityksellinen saavutus.” (118) Kotkavirta painottaa samalla mielihyväteorian perustavaa roolia Freudin teoriassa, mutta tämä voidaan ehkä osin myös haastaa: *Mielihyväteorian tuolla puolen* -kirjoituksessaan (1920) Freud esittää, että ihminen ei tosiasiaa aina pyri mielihyvään (ei edes negatiivisesti, kärsimyksen poistamisen merkityksessä). Esimerkkinä tästä Freud käyttää pakonomaista toistamista, joka ei niinkään tähtää mielihyvään vaan *hallintaan*, jopa toistosta aiheutuvan mielihäviön ja tuskan kustannuksella. Psykoanalyysin piirissä esiintyykin hyvin erilaisia käsityksiä psyyken perusrakenteista.

Psykoanalyysi on empiirinen (51), ajan myötä itseään korjaava (84) tutkimuksellinen ala (88), mutta ”psykoanalyttinen tutkimus ja tieto on intresseiltään viime kädessä käytännöllistä ja emansipatorista” (57). Kuten esimerkiksi taloustiede ja sosiologia, psykoanalyysi on Kotkavirran mukaan ”konnotatiivinen” tutkimusala, jolle on ominaista teorioiden ja lähestymistapojen moneus (101). Filosofia ja psykoanalyysi pyrkivät molemmat totuudellisuuteen, mutta psykoanalyysi tavoittelee ennen kaikkea

yksilön psyykkistä integraatiota ja emansipaatiota.

Kotkavirta rinnastaa osuvasti filosofian ja nykyisin suosiossa olevan kognitiivisen psykoterapian, jotka molemmat uhkaavat sellaisinaan jäädä psyyken pintaraapaisuiksi: kognitiivisessa terapiassa pyritään muokkaamaan ajattelumalleja ja käyttäytymistä pureutumatta kokemusten taustoihin, kun taas filosofinen ajattelutapa on Kotkavirran mukaan ”ohut” sikäli, että ”se on taipuvainen sulkemaan pois sellaisen mikä on irrationaalista, vaikeasti ymmärrettävää, ristiriitaista, poikkeavaa, mieletöntä, kuten kärsimys ja psyykkiset oireet, fantasiat, unet ja erilaiset harhakuvitelmat” (51). Filosofialla on taipumus haltuunottoon – ja siitä mistä ei voi (selkeästi) puhua, on parempi vaieta. Pitkän filosofiuran tehneen Kotkavirran filosofiakritiikki on ymmärrettävästi myös itsekritiikkiä, ja sen voi ajatella kertovan motivaatioista, jotka ovat kuljettaneet häntä psykoanalyttisen ajattelun suuntaan.

Henkilökohtaiseen kokemusmaailmaan

Kirjan loppupuolella Kotkavirta luotaa muun muassa ajallisuuden ja ymmärryksen kysymyksiä korostaen jälleen filosofisen ja psykoanalyttisen ajattelun eroja. Hän tulkitsee kiinnostavasti Freudin ajatusta tiedostamattoman ajattomuudesta suhteessa inhimillisen elämän rajallisuuteen. Kotkavirran mukaan ”analyysin yksi keskeinen tehtävä on tehdä mahdolliseksi elämän väistämättömän rajallisuuden tiedostaminen ja hyväksyminen” (176). Tässä hoitosuhdetta yleisesti luonnehtiva tiukasti säännellyn ajan (ruutiinin) ja eräänlaisen ajattomuuden

yhdistelmä on olennainen. Ymmärtämistä käsittelevässä tekstissä Kotkavirta puolestaan käsittelee empatian, myötätunnon ja sosiaalisen peilaimisen teemoja: hän painottaa toisen ymmärtämisen ja itseymmärryksen välistä suhdetta ja esittää, että ”psykoanalyttinen empatiaan perustuva ymmärrys muistuttaa Platonin ja monien filosofian klassikoiden ajatuksia tietämisestä rakastavana osallistumisena tietämisen kohteisiin” (212–213). Toisen ihmisen ymmärtämiseen pyrkivän psykoanalyttikon työvälineenä on ennen kaikkea hänen *oma* mielensä.

Viimeisissä esseissä Kotkavirta tarkastelee yhä henkilökohtaisemmin muistin ja ajallisuuden kysymyksiä. Vaikka näkökulma on henkilökohtainen (tai ehkä tavallaan juuri siksi), teksti tuo hienosti esiin kokemusmaailman ajallisesti kerroksisen rakenteen. Gaston Bachelardin *Tilan poetiikan* (1958) teemoja mukaillen Kotkavirta kuvailee elävästi kokemustaan, jossa yksittäinen ääni herättää hänessä kokonaisen mielenmaiseman, joka on aluksi epä-määräinen, tarkentuu hiljalleen ja kytkeytyy lopulta menneisyyteen. Kuvaus toimii esimerkkinä siitä, miten pienimmätkin aistikokemukset voivat assosiativisesti nostaa esiin voimakkaita ja monimutkaisia tunteita ja mielikuvia. Lukiessa tulin ajatelleeksi, että Kotkavirran esimerkissä tällainen assosiaatio tulee tiedostetuksi, ja voikin vain aavistella, kuinka vahvasti me tässä merkityksessä lähes alituisesti elämme menneessä ilman, että sitä koskaan tulemme varsinaisesti huomanneeksi. Kirjan viimeinen teksti kertoo Kotkavirran toistuneista matkoista Puolan Łódziin ja käsittelee kokijan ja ympäristön muutosten limittymistä toisiinsa: kaupungissa on oma

tunnelmansa, joka vuosikymmenien aikana elää yhtäältä kokijan mielikuvissa ja toisaalta muuttuu myös koki-jasta riippumatta.

Kotkavirta kirjoittaa esimerkillisen avoimesti. Teos on täynnä rikkaita ja raikkaita analyyseja filosofian perusongelmista, mutta psykoanalyttisen ajattelun voimavaroja hyödyntäen se myös osoittaa, miten henkilökohtaiset motivaatiomme ovat pinnan alla alati voimissaan – myös akateemista filosofiaa tehdes-sämme ja siitäkin huolimatta, että joudumme toistuvasti sivuuttamaan niitä ja muuntamaan niitä intellektuaalisten pyrkimysten muotoon.

Yksittäisten käsiteanalyysien ohella Kotkavirran artikkeliko-koelma osoittaa kuin performatiivisesti, miten ajattelu on erilaista eri *aikoina*, sekä yhteisöllisen historian että henkilöhistorian merkityksessä. Muutos ei silti ole satunnaista vaan (ainakin jälkikäteen arvioituna) ikään kuin teleologista: sillä on suunta. Ajatukset eivät ainoastaan muutu ja hahmotu uudella tavalla, vaan ajan myötä ne myös selkiytyvät niin, että uudet jäsennykset paljastavat aiemmat uudessa valossa. Tämä teema näkyy metaforisesti myös teoksen kunkin osan alkuun liitettyssä (Aura Kotkavirran tekemässä) abstraktissa kuvituksessa, jossa kokonaiskuva täydentyy luku toisensa jälkeen. Ajan myötä tapahtuva ajatusten selkiytyminen – ja tähän pyrkiminen – on nähdäkseni kirjaa kauttaaltaan läpäisevä teema: sitä käsitellään yksittäisissä kirjoituksissa, mutta se näkyy yhtä lailla myös kirjoitusten välisissä suhteissa. Ja se on samalla yksi filosofiaa ja psykoanalyysia yhdistävä piirre.